



Түүхийн баримтад түшиглэн товчоолсон том хэмжээний туурвилыг товчоо гэнэ. Товчоо зохиол нь түүхэн хэрэг явдал, түүхэн цаг хугацаагаар хязгаарлагдана.

«Монголын нууц товчоо»-нд монголчуудын уг гарлаас эхлээд Чингис хаан нас эцэслэж, Өгөдэй хаан ширээнд ор суусан үеийг өгүүлсэн байдаг. Нийт арван хоёр бүлэгтэй. Эхний арван бүлэг нь Чингис хааны /1162-1227/ нас эцэслэсний хойтон шар хулгана жил буюу 1228 онд, сүүлчийн хоёр бүлэг нь Өгөдэй хааныг /1186-1241/ нас барсны үед зохиогдоод, Тогоон Төмөр /1320-1370/ хаан 1368 онд Бээжингээс зугтан гарч, Юань төр мөхөх хүртэл маш нууц нандин шүтээн болон хадгалагдаж байгаад хожим галиглаж, орчуулж барлажээ.

«Монголын нууц товчоо» зохиол хооронд нь уран зохиомлоор холбосон 30 гаруй өгүүллэгээс бүтдэг бөгөөд тэр бүхэн нь монголчуудын түүхэнд үнэхээр болж өнгөрсөн хэрэг явдлын дүр зургийг нүдний өмнө тодруулж өгдөг цуврал зураг мэт бичигдсэн байдаг.

Хам сэдэв: Зохиолын дүрийг тодорхойлж буй тухайн цаг үеийн нийгэм-соёлын нөлөө, үйл явдал, үзэл бодол зэрэг нөхцөл байдлыг хэлнэ.



Үндэсний ижилсэл: Үндэстэн гэдэг бол хэл, газар нутаг, эдийн засаг, соёлын нийтлэг байдалтай ард түмэн юм. Үндэсний ижилсэл гэдгийг хялбар тодорхойлбол хүн өөрийгөө аль нэг улс, үндэстэнд хамааруулан ойлгох тэр мэдрэмж, шинж тэмдгийг хэлдэг ажээ. Тэнгэр ивээлээ, тэнгэр өршөөг, тэнгэртээ залбиръя гэж тэнгэрээ дээдэлдэг нь монголчууд. Хөх тэнгэр, хөх толбо, хөх бичиг, хөх толбо гэж ярьж ойлгодог нь мөн л манай монгол үндэстэн. Үүнийг л үндэсний ижилсэл гэж үздэг аж. Үндэсний ижилсэл нь бусад үндэстнээс ялгарах ялгарал болдог.



Сурагчийн овог нэр:
.....

Эхэлсэн....онсар.....өдөр.....цаг
Дууссан....онсар.....өдөр.....цаг

Сэдэв: Монголын нууц товчоо зохиолыг уншиж, хам сэдвийн хүрээнд тусган эргэцүүлэх замаар үндэсний ижилсэл, үнэ цэнт зүйлсээ ойлгох

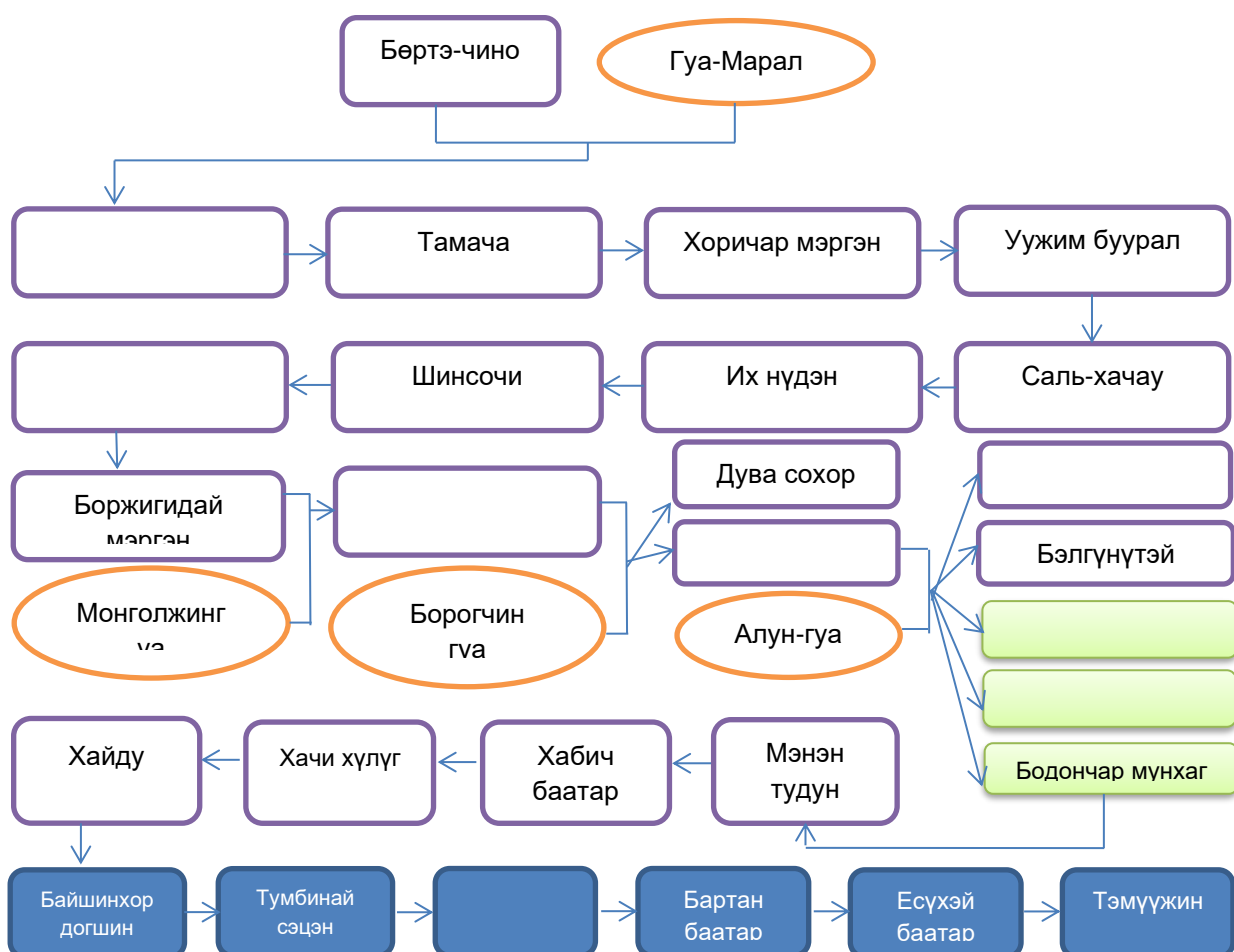
Зорилго: Нийгэм ба соёлын хам сэдвийн хүрээнд юуны тухай өгүүлснийг задлан шинжлэх

Монголчууд эрт дээр цагаас ураг холбох ёсыг машид эрхэмлэж, ураг сонгох, удмаа таниулах, ургийн баяр хийх, угийн бичиг хөтлөх гэх зэргээр нийгмийн амьдралын нэгэн уламжлалт соёл, ёс заншлыг бий болгосон байна.

Дасгал 1. Соёлын хам сэдвийн хүрээнд юуны тухай өгүүлснийг тодорхойлоорой.

Угсаа гарваль, үүсэл гарал.

Алхам 1. Монголын нууц товчоо зохиолын гол дэвшүүлсэн утга бол Монголчуудын угсаа гарал нэг гэдгийг харуулж, сануулах билээ. Чингис хааны удам угийн бичгийг нөхөж бичээрэй.



Алхам 2. Угийн бичиг хөтлөхийн ач холбогдол болон Монголын нууц товчоо зохиолд Монголчуудын угсаа гарвалыг дэлгэрэнгүй бичсэний ач холбогдлыг эргэцүүлж бичээрэй.

.....

.....

.....

.....

.....

Та бүхэн өөрсдийн Угийн бичиг хөтлөөрэй. Ингэхдээ Монгол улсын Засгийн газрын 1997 оны 17 дугаар тогтоолоор баталсан “УГИЙН БИЧИГ ХӨТЛӨХ ЖУРАМ”-ыг уншиж, судлаарай.

Алхам 3. Монголын нууц товчоо зохиолын 40-р зүйлд “...Жажирадайн хөвүүн Тугудай нэрт бүлгээ. Тугудайн хөвүүн Бури-булчиру, Бури-булчиругийн хөвүүн Хар-хадаан бүлгээ. Хар-хадааны хөвүүн Жамуха бүлгээ...” гэж дүрсэлсэн байдаг. Тэд ямар овогтон бэ?

.....

Ургийн холбогдлоос овог бий болдог. Овог нь гарал үүсэл, хэл яриа, зан заншил, соёл, аж байдлын нийтлэг шинжтэй цусан төрлийн холбоо бүхий бүлэг юм. Эртний Монголчуудын дунд үндэсний ижилсэл бүхий хүмүүсийг нэг овог гэж хэлж байсан. Тухайлбал: Дэй Сэцэн “Манай хонгирад хэдийнээс бусдын нутаг ба хүнийг булаан тэмцэлддэггүй”, “Манай хонгирад хэдийнээс хацар гоо хатадтай, өнгө сайн охидтой тул зээгийн зүсээр, охидын өнгөөр явна” гэх зэргээс тодорхой харж болно.

Алхам 4. Дараах хүмүүс ямар ямар овогтон болсныг нөхөж бичнэ үү.

Бүгүнүтэй	Бэлгүнүтэй	Буха хатаги	Бухату салжи	Бодончар мунхаг

Ураг төрөл бололцох

Алхам 1.

Монголын нууц товчооны 65-р зүйлд “Нуган хүүхэд нутгаа эзэмшинэ. Охин хүүхэд өнгө шилэгдэнэ” гэж бичсэнг Эртний монголчуудын ураг барилцах ёс уламжлалтай холбон тайлбарлаарай.

.....

.....

.....

.....

Монголчуудын ахуй амьдрал болон нийгэм улс төрд ураг төрөл бололцох ёслол нэн чухал байр суурь эзэлдэг эртний түүхэн уламжлалтай билээ. Энэ нь эртний монголчуудын нутгаас олдож байгаа олдвор, хадны сүг зургаас харагддаг.

Алхам 2. "...Хамгийн хаан, улсын эзэн байтал охиноо өөрөө үдэж хүргэхийг надаар цээрлэл болгогтун!" (53-р зүйл)

Амбагай хааны энэхүү захиас үг монголчуудын ураг хуримын ямар ёс уламжлалтай холбогдож байна вэ?

.....
.....
.....

Алхам 3. Дараах хэсгүүдийн утгыг эртний монголчуудын ураг барилцах ёстой холбон тайлбарлаарай.

Есүхэй баатар Тэмүжинг хүргэж өгөв:

.....

Энэ үед Тэмүжин 9, Бөртэ 10 настай байв:

.....
.....

Болжигин овогтон

Боржигин гэдэг үгийн язгуур нь “бор, бүри, бөртэ” гэх мэт чоныг заасан үг, “жигин” гэдэг нь “тигин” хэмээх үгийн хувилбар, Боржигины дээдэс чоно онгонтой байсан тул ийнхүү нэрлэв гэж үздэг. Бас зарим бичигт бор буюу цэнхэр бор нүдтэй гэсэн үг хэмээн тайлбарласан байдаг. Боржигин овгийнхон 1000-аад жил монголын гол овог буюу ноёрхох овог байсан ба хүн ам олонтой байсан байна.

Алхам 1. Буха хатаги, Бухату салжи, Бодончар мунхаг гурав Добу мэргэнийг үгүй болсны хойно мэндэлсэн. Үүнийг Алун-гуа эх юу гэж тайлбарласан бэ? Мөн энэ нь ямар бэлгэдлийг агуулж байна вэ?

.....
.....
.....

“...Хар тэргүүт хүнтэй адилтгаж яахин болно. Хамгийн хаад болох цагт харц хүн сая учрыг мэднэ” (21-р зүйл)

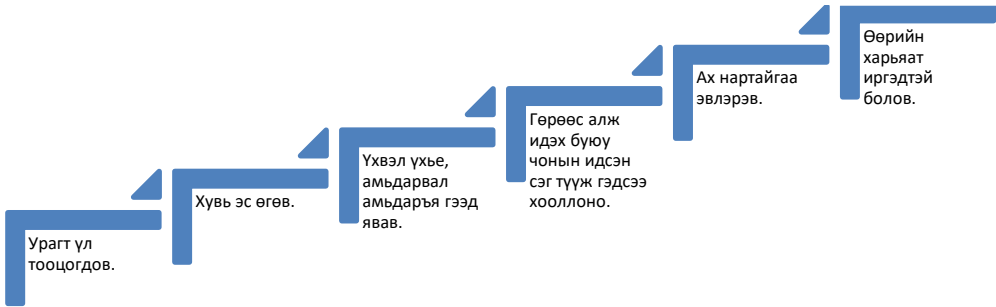
Алхам 2. Бодончар мунхаг юуны учир урагт үл тооцогдсон бэ? Түүний учрыг тайлбарлаарай.

.....
.....

Алхам 3. Алун-гуа эхийн “Та таван хөвүүн, миний нэгэн хэвлээс төрсөн биш үү. Та нар ганц ганцаар салбал нэжээд сум мэт хүнд хялбархан дийлэгдэнэ. Та нар эв эеэ

нэгтгэвэл тэр багласан таван сум мэт бэх болж, хэнд ч хялбар дийлэгдэхгүй болно” гэсэн сургаалд тохирох зүйр үг олж бичээрэй.

Алхам 4. Бодончарын зан чанарыг тодруулж бичээрэй



Алхам 5. Бодончар мунхаг Бухату салжи ахдаа “Ах аа, ах аа, бие тэргүүтэй, дээл захтай нь сайн” хэмээн хэлсэн үгийн утгыг тайлбарлаарай.

Нийгэм түүхийн хам сэдвийн хүрээнд юуны тухай өгүүлснийг тодорхойлъя.

Алхам 1. Монгол туулийн гол дүрийн баатар Ер бусын шинж үзүүлж төрдөг. Тэмүжин эхээс мэндлэхдээ ямар шинж үзүүлсэн бэ?

Эрийн сайн Хан Харангуй	Гэсэр	Тэмүүжин
...Газартай гацалцан төрсөн Тэнгэр нартай тэрсэлцэн төрсөн...	Баруун нүдээ хялайж, зүүн нүдээ харж баруун гараа далайж, зүүн гараа атгаж, баруун хөлөө дээш өргөж, зүүн хөлөө жийж, дөчин таван дун цагаан шүдээ зуусаар төрөв.	

Алхам 2. Чингис хаантай холбоо бүхий онуудыг зөв харгалзуулаарай.

- | | |
|---------------------------------------|---------|
| 1. Эхээс мэндлэв. | А. 1206 |
| 2. Хаан өргөмжлөв. | Б. 1227 |
| 3. Их Монгол улсыг нэгтгэн байгуулав. | В. 1189 |
| 4. Тэнгирт халив. | Г. 1162 |

Алхам 3. “...Есүхэй худ, охиныг үзвэл нүүртээ гэрэлтэй, нүдэндээ галтай охин тул санаанд нийлэв...”, “...Дэй сэцэн өгүүлрүүн: Энэ хөвүүн чинь нүдэндээ галтай, нүүрэндээ гэрэлтэй хөвүүн байна” хэсэгт Бөртэ болон Тэмүжинг тодорхойлохдоо хэрхэн дүрсэлсэн бэ? Ялгаатай зүйл байна уу?

.....

Алхам 4. Тэмүжин, Жамуха хоёр эвдрэлцсэний дараа Алтан, Хучар, Саяа бэхи, Даридай отчигин, Мулхалху нар Тэмүүжинг хаан, Багу чорхи /хатагин/, Чирхитэй баатар /салжиуд/, Хачиун бэхи /дөрвэн/, Алчи, Жалт Буха /татаар/, Түгэ маха, /ихирэс/, Тэрхэг Эмэл Алхуй /хонгирад/, Чоёг /горлос/, Хүчүгүд, Буйруг хан /найман/, Хуту /мэргид/, Худуга бэхи /ойрад/, Таргудай Хирилтуг /тайчууд/, Аучу баатар нар Жамухыг ханд өргөмжилжээ. Хаан цолыг хэзээ, хаана авсныг нөхөж бичээрэй. /121-123 болон 141-р зүйл

Нэр	Хааны нэр	Он	Хаана
Тэмүжин			
Жамуха			

Алхам 5. Тэмүжин Татар аймгаас өшөө авах болсон 2 шалтгааныг бичээрэй. 53 болон 67-68-р зүйлийг эргэж хараарай.

-
-

Алхам 6. Чингисийн 9-н өрлөгийг нэрлэнэ үү?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Алхам 7. Монголын нууц товчоо зохиолын 12-р бүлэгт Өгөдэй хааны 4 сайн ба 4 муу үйлийг дурдсан байдаг. Түүнийг нөхөж бичнэ үү.

Сайн үйл	Муу үйл
	Улсын эзэн хаан байтал, ёсгүй муу алжаас үйлэнд автсан.
	Доголхуг далдаас хардсан нэг буруу.
Зүг зүгийн суурин улсын хотуудад мэдээлэгч, захирагч нарыг тавьж, улс иргэнийг хөл хөсөр, гар газар тавиулж амар төвшин болгов.	

Анд бололцох ёс

Алхам 1. Монголчуудын анд бололцох ёсны тухай уншаад, Тэмүжин Жамуха хоёр анд болохдоо солилцсон зүйлсийг нөхөөрэй.

	Эхний удаа анд болоход	Хоёр дахь удаа анд болоход	Гурав дахь удаа анд болоход
Жамуха Тэмүжинд өгсөн			
Тэмүжин Жамухад өгсөн			
Хаана анд бололцсон		- - -	

Алхам 2. Тэмүжин Боорчи хоёр хэрхэн нөхөрлөсөн бэ?

.....

.....

.....

.....

.....

Алхам 3. Тэмүжин Жамуха хоёрын эвдрэлцсэний шалтгаан юу байсан бэ?

Жамуха:

"Тэмүжин анд аа!
Ууланд шахан бууя.
Адуучинд гэр болтугай!
[Ай зөв үү? А.то.]
Голд шахан бууя
Хоньчин хургачин нарт
Хоол болтугай!

[Хориггүй биш үү? А.то.]” гэж хэлсний утгыг тайлаарай. Бөртэ үжин хэрхэн тайлсныг эргэцүүлээрэй.

.....

.....

.....

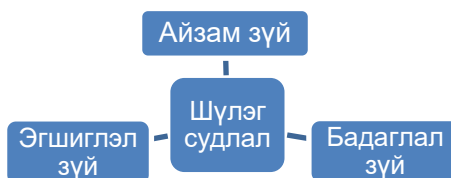
.....

.....



Монголын нууц товчооны дотор 1430 орчим мөр шүлэг байна. Үүний 900 орчим мөр нь хос мөрт шүлэг. Гурван мөрт шүлэг 50 удаа, дөрвөн мөрт шүлэг 30 удаа орсон байна. Нууц товчоонд аман, бичгийн яруу найргийн олон төрөл зүйлийн шүлэг орсончлон, хэмжээ холбоцын хувьд ч мөн харилцан адилгүй өвөрмөц хэлбэр маягтай шүлэг олон байгаагийн гэрч юм. Нэгэнт олон төрөл зүйлийг хамарсан элдэв шүлэг байгаа болохоор холбоцын хувьд хоёр мөртөөс гадна 3, 4, 7, 8, 10 гэх мэт янз бүрээр холбосон шүлэг олон.

Шүлэг судлал:



Бадаг: Аялга ба холбоцын нэгэн хэм зохицолд захирагдаж, тодорхой утга төгссөн хоёр буюу хэд хэдэн шадаас бүрдсэн айзам-өгүүлбэр зүйн нэгжийг шүлэг судлалд бадаг гэнэ.

Шүлэг судлалд бадгийг шадын тоогоор хоёрт, гуравт, дөрөвт... наймт, арван дөрөвт зэргээр, эсвэл толгой, сүүл, дунд холбох холбоцын давтагдах шинжээр нь ялгах нь бий. Монгол шүлгийн хувьд хамгийн богино бадаг хоёр шадаас бүрдэх ба эн тэнцүүлсэн хоёр мөртийг “хос уянга” гэнэ.

Бадгийн ачаар шүлэг эмх цэгцтэй, хэмжээ, хэмнэл нийцэж, эхний бадгийн бүтэц байгууламж, түүний хэмжээ, хэмнэл дараах бадгуудад давтагдах байдлаар шүлэгт тэгш хэмийг үүсгэнэ.

Бадаглалзүй: Шүлгийн бадаг хэрхэн бүтсэн, ерөнхий хэлбэр байгуулалтын онцлог, үүрэг, ач холбогдлыг голлон судалдаг шүлэг судлалын салбар.

Шад: Шүлгийн бадгийг бүрдүүлэгч гол хүчин зүйл буюу бадгийн доторх нэг мөрийг хэлнэ. Монгол шүлэгт их төлөв 2,4,6,8 тэгш шад бүхий бадаглал зонхилж, үүнээс 2,4 шадаар бадаглах ёс илүү өргөн дэлгэрчээ.

Холбоц: Шүлгийн хэлийг яруу сонсголонтой болгох зорилгоор ижил буюу төстэй, эгшиг болон гийгүүлэгч авиагаар гол төлөв мөрийн толгой, сүүлийг эхлэх, төгсгөх зэргээр айзам хэмнэлийг бүтээдэг дүрслэлийн ур маягийг холбоц гэнэ. Бадгийн эхлэл, төгсгөл нь ижил авиагаар холбогдсон бол тэгш холбоц, бадгийн эхлэл төгсгөл нь ижил бус, ойролцоо төстэй авиагаар сөөлжилж холбогдсон бол тэгш бус холбоц гэнэ.

Сэдэв: Яруу найргийн бадаглалыг тайлбарлах.

ӨЭЛҮН ЭХИЙН МАГТААЛ

(75-р зүйл)

Оюунтай төрсөн Өэлүн эх
Оёдолт дээлийг огшуулан өмсөж
Оготор хормойг шуун бүсэлж
Онон мөрнийг өгсөж уруудаж
Олирс мойлыг түүж явж
Өчүүхэн хөвүүдээ хайрлан тэжээж
Өдөр шөнийг аргацаан өнгөрүүлэв.

Чадалтай төрсөн үжин эх
Царсан шорыг барин явж
Цавчим газрыг өгсөж уруудаж
Сөдөн гичгэний үндсийг малтаж
Шөнө өдрийг хатамжин өнгөрүүлж
Суут хөвүүдээ тэжээн өсгөв.

[Хатан төрсөн үжин эх
Хайлаасан шор барин явж
Халдун уулыг өгсөн уруудаж
Хавийн мангирыг малтан түүж
Хаад хөвүүдээ хайрлан тэжээж
Ханатал цадтал идүүлж өсгөв. А.то.]

Гоо төрсөн Өэлүн эх
Гох дэгээ барин явж
Гол завыг өгсөж уруудаж

Гогод мангирыг түүн явж
Хутагтан хөвүүдээ тэжээж өсгөв.

Зарчимтай төрсөн үжин эхийн
Затгас төмсөөр тэжээсэн хөвүүд
Засагтан сайд болж өсөв.

Гоо төрсөн үжин эхийн
Гогод мангираар тэжээсэн хөвүүд
Хутагтан сайд болж өсөв.

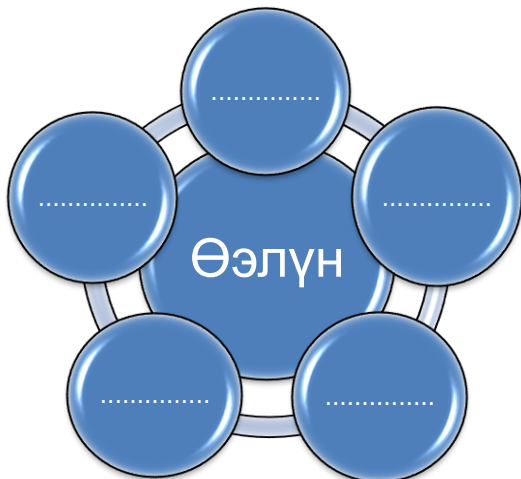
Эх үжиний тэжээсэн хөвүүд
Эрс сайд болон өсөж
Эрх омог төгөлдөр болж
Эх Ононы эрэгт сууж
Өлгүүр гох усанд хаяж
Эрэмдэг загасыг шүүн барьж
Эх үжинийг тэжээх болов.

Зарчимт үжиний тэжээсэн хөвүүд
Засагт эрс болон өсөж
Замагтай усыг шүүрдэн байж
Загас жараахайг гэхидөн барьж
Заяат эхээ тэжээх болов.

Алхам 1. Шүлэгт ямар холбоц голлосон байна вэ?

.....

Алхам 2. Шүлэгт Өэлүн эхийг хэрхэн дүрсэлсэнг нөхөж бичээрэй.



Алхам 3. Өэлүн эх үр хүүхдээ хэрхэн өсгөсөн хэсгийг ахин уншаад дараах хүснэгтийг нөхөөрэй.

№	Ургамал	Хаана ургадаг гэж дүрсэлсэн	Толь бичгийн тайлбар
1	Олирс		
2	Мойл		
3	Сөд		
4	Гичгэнэ		
5		Халдун уулыг өгсөн уруудаж Гол завыг өгсөж уруудаж	
6			

Алхам 4. Дээрх дүрслэл шүлгийн утга санааг тодруулахад хэрхэн нөлөөлж байна вэ?

.....

.....

Алхам 5. Өэлүн эхийн зорилго биеллээ олсонг шүлэгт хэрхэн дүрсэлсэн бэ?

.....

.....

Бүтэц

Алхам 1. Дараах хүснэгтийг нөхөж бичээрэй.

№	Эшлэл	Шүлгийн мөр (Хос мөрт шүлэг, гурван мөрт шүлэг гэх мэт)	Шүлгийн холбоц
1	Урьж чамд өгөх ёсгүй Учирвал чи идэх ёстой Хүргэж чамд өгөх ёсгүй Хүртвэл чи идэх ёстой (71-р зүйл)		
2	Үхэж хэвтэх яс минь Үржилт эх дэлхийд Үүрд оршиж байгаад Итгэлт андын ургийг Ивээж тэтгэх болтугай гэж Ийм ерөөлийг тавья (201-р зүйл)	Гурван мөрт	
3	Адил зэргийн дайсанд Араа үзүүлж яваагүй Алалдах тулалдах өдөрт Агтаа ухруулж үзээгүй билээ (194-р зүйл)		
4	Хүзүүнд минь угаасан Хүнд модыг Хөсөр хаясан (146-р зүйл)		

Алхам 2. Өэлүн эх Тэмүжин, Хасар хоёрыг зэмлэн хэлсэн үгэнд:

Хавиргаа хазах хар нохой мэт
Хаданд довтлох харцага шонхор мэт
Уураа даран ядах омогт арслан мэт
Амьдыг залгих аюулт мангас мэт
Сүүдрээ довтлох сүрхий араатан мэт
Цугийг залгих цурхай загас мэт
Ботго тормын борвийг хазах өл буур мэт
Бороот өдөр довтлон халдах өлөн чоно мэт
Нялх үрээ гилэн ядаж, нядлан идэх нүгэлт ангир мэт
Хэвтшийг хөдөлгөвөл гэдрэг довтлох хэрцгий цөөвөр мэт
Барьж идэх барс араатан мэт
Балмад амьтад буюу

(78-р зүйл)

Дээрх хэсэгт уран дүрслэлийн ямар аргыг хэрэглэсэн бэ?

Шүлгийн утга, онцлогийг тодорхойлж бичнэ үү:.....
.....
.....

Алхам 3.

Одтой тэнгэр орчиж
Олон улс байлдаж
Орондоо унтах завгүй
Олзлон булаалдаж байв.
Хөрст дэлхий хөрвөж
Хөвчин улс хямралдаж
Хөнжилдөө унтах завгүй
Хөнөөлдөн тэмцэж байв.
Эргэлзэн бодох чөлөөгүй
Элбэлдэн зүтгэж явав
Ухран дутаах газаргүй
Урагшлан байлдаж явав.
Амар жаргах аргагүй
Алалдан тэмцэж явав

(254-р зүйл)

Дээрх шүлгийн хэсгийг уншаад, тухайн үеийн нийгмийн байдлыг тодорхойлон бичээрэй

Алхам 4. Жамуха, нөхдөдөө баригдаж ирээд Чингис хаанд хэлүүлсэн нь:

"Хар хэрээ
Халтар нугасыг
Барих болов
Харц боол
Хан эзэндээ
Халдах болов.
Хаан анд минь
Хайрлаж өршөө
Бор элээ
Борлог нугасыг
Барих болов
Боол зарц
Бодот эзэндээ
Босож халдав.

Богд анд минь
Бодож үз”

Ийн хэлүүлэхэд Чингис хаан ямар арга хэмжээ авдаг вэ?

.....

Шүлгийн утга нь:

.....

Алхам 5. Найманы Таян хан:

Хар муусайн монголтой
Хатгалдаж нэгэнт эхэлбэл
Хагацахад бэрх болно.
Хацрыг жадалж байвч
Харсан нүдээ цавчдаггүй
Хар цусаа урсаж байвч
Харьж огт буцдаггүй
Хатуужил ихт монголтой
Хамаагүй байлдаж болохгүй.

(194-р зүйл)

Шүлэглэсэн хэсэгт монголчуудыг хэрхэн тодорхойлсныг үзээд, тухайн цагийн Монголчуудын зан чанарыг дүгнэж бичээрэй.

.....

.....

.....

Алхам 6.

Жамуха, Таян ханд Хасарын хүчийг өгүүлсэн хэсэгт

"Хүндэт Өэлүн хатны
Хүний махаар тэжээсэн
Хүчит Хасар гэдэг
Хүү нь тэр мөн
Гурван бухаар зүтгүүлэвч
Гулзайхгүй хүчтэй
Гунжин үхрийг идэвч
Цадахгүй ходоодтой
Хэдэн алд биедээ
Хэлхээ хуяг өмссөн
Хэрцгий догшин Хасар
Хэн бүхнийг идэхээр айсуй!
Хоромсого саадагтай хүнийг
Ховх татаад залгихад
Хомхой тэр Хасарын
Хоолойд тордоггүй гэнэ.
Амьд хүнийг бүхлээр
Авч шүүрээд залгихад
Аюулт тэр гайхлын
Аманд тээглэхгүй гэнэ.

Уур нь их хүрч
Урдах сумаа шүүрч
Ухасхийн харвахад
Уулын цаадах хүмүс ч
Уул суманд оногдож
Ундуй сундуй үхэлгээнэ.
Хилэн нь их хүрч
Хийсвэр сумаа шүүрч
Хийн зүг харвахад
Хярын цаадах хүмүүс ч
Хяргах тэр суманд
Хядагдаж олноор үхэцгээнэ.
Их дэлж харвавал
Есөн зуун алд газар харвадаг
Татуу дэлж харвавал
Таван зуун алд газар харвадаг
Хүнтэй адил хүн биш
Хүнийг идэх мангас
Хүчит Хасар тэр
Хүрч ирж явна

- Дээрх хэсэгт Хасарыг дүрслэхдээ уран дүрслэлийн ямар аргыг ашигласан бэ?

- Шүлгийн хэсгээс Хасарын гадаад шинж болоод зан чанарыг тодорхойлоорой.

Зан чанар:

Гадаад шинж:

- Хасарын хүү Есүнхэ мэргэний харвасан сум хэр хол туссанг Эдүгээгийн сур харваачдын тэмдэглэсэн хэмжээтэй харьцуулан үзэж, сур харвааны уламжлал, соёлын талаар баримт цуглуулан тэмдэглээрэй.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Алхам 7. Тэмүжин Бурхан халдун дээр бууж, өвчүүгээ дэлдэж (цохиж) залбиран өгүүлрүүн:

"Солонго мэт сонсох

Соргог Хуагчины

Сонорын хүчээр

Үен мэт үзэх

Үнэнч Хуагчины

Үзсэний ачаар

[Аюулт дайснаас

Амжин дутааж]

Бүтэн биеэ

Бүгэн нуугдаж...

Бурхан халдунд

Амь хоргодов.

Харийн дайсан

Халдан довтлоход

Харцагаас дутаасан

Болжмор мэт

Хандгай бугын

Мөрийг дагаж

Хад хавчлын

Сүвийг эрж

Хулдун ууланд

Дутааж ирээд

Хальс холтсоор гэр барьж

Халуун амиа

Хамгаалав, би.

Бөглүү ойт

Бурхан уул

Бөөсөн чинээ амий минь

Бөөцийлөн аварч

Бөөрийн чинээ биеий минь

Бүтэн мэнд үлдээв.

Өшөөт дайснаас

Өршөөн аварч

Өнчин бидний

Өмөг болсон

Өндөр дээд

Бурхан халдун чамайг

Өглөө бүр мялааж байя!

Өдөр бүр тахиж байя!

Үрийн үрд

Үүрд тахим

Үе тутам

Үргэлж шүтэе!"

гэж бүсээ хүзүүнд эрих мэт өлгөж, малгайгаа гарт сэгэлдэрч, гараар өвчүүгээ дарж, наран өөд хандаж, Бурхан халдунд есөнтээ сөгдөж өчил өчин, сацал сацав.

(103-р зүйл)

Шүлгийн тодруулсан хэсгийн бадгийн бүтцийг тодорхойлоорой.

Мөр:

Холбоц:

Монголчуудын уул ус, газар шороогоо шүтэх ёсыг Бурхан Халдун уулын жишээн дээр суурилан тайлбарлаарай:

.....

.....

.....

.....

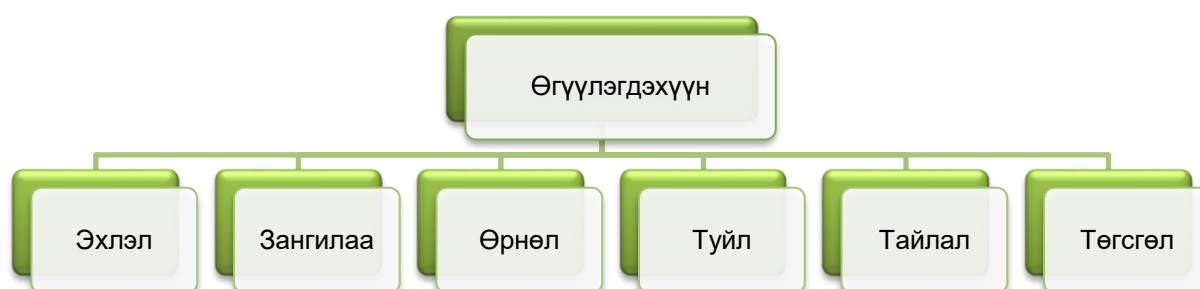
.....

Бүлэг сэдэв: МОНГОЛЫН НУУЦ ТОВЧООНООС СЭДЭВЛЭСЭН ӨГҮҮЛЛЭГҮҮД

Түүхэн уран зохиол: Аливаа улс үндэстний оршин тогтнож ирсэн түүхийн баримтад тулгуурлан уран сэтгэмж, уран дүр, дүрслэлээр баяжуулж бичсэн зохиолыг хэлнэ. Түүхийг уран сайхны аргаар баяжуулах нь түүхэн уран зохиолын гол онцлог мөн.

Хүүрнэл. Зохиолч ба өгүүлэгчийн хэл яриагаар зохиолын үйл явдлыг өгүүлэх, үйл хөдөлгөөний дэс дарааллыг тогтоон дүрслэх аргыг хүүрнэл гэнэ. Хүүрнэл нь I, III биеийн хүүрнэл гэж үндсэн хоёр хэлбэртэй. Зохиолын аль ч хэсэгт хэчнээн ч удаа дүрслэлийн аргын үүргээр ордог.

Өгүүлэгдэхүүн: Зохиолын үйл явдлын бүтэц дарааллыг өгүүлэгдэхүүн гэнэ. Өгүүлэгдэхүүн нь дүр, юмс үзэгдлийн эмх замбараагүй хөдөлгөөн бус сайтар бодож боловсруулсан уран сайхны зорилго бүхий учир зүйн нарийн холбоо, зохион байгуулалт, дараалал бүхий үйл явцыг илтгэсэн ойлголт.



Эхлэл: Зохиолын үндсэн зөрчил үүсэх учир шалтгаан, баатруудын хооронд үүсэх харилцаа, түүний шинж, хэв маяг, нийгмийн нөхцөл байдал, зохиолын ерөнхий үзэл санаа, зохиолдоо дэвшүүлсэн асуудал, дүр, зорилго сэлтийн талаар дэлгэрэнгүй биш боловч урьдчилан ямар нэг төсөө таамаг төрүүлэхүйц дүрслэлээр урьдчилан танилцуулах зорилготой хэсгийг эхлэл гэнэ.

Зангилаа: Зохиолын эхлэл хэсгийг залган хөгжүүлж, цаашдын хэрэг явдлын үндсэн зөрчлийн эхлэлийг тавьж, үйл явдлын чөлөөт өрнөлийг хангаж өгдөг зохиолын хэсэг. Зохиолын өрнөлийн үндэс нь зөрчил бөгөөд тэр нь зангилааг үүсгэж, сонирхолтой, нууцлаг, тайлал шаардах нь зохиолын ерөнхий өрнөлийг хангаж, уншигчийг татах уран сайхны хүч чадалтай болгодог.

Өрнөл: Зохиолын зангилааны учир зүйг олоход чиглэсэн, чөлөөтэй хөгжиж байгаа үйл явдлын үндсэн хэсгийг өрнөл гэнэ. Өрнөл зохиолын үйл явдлын үндсэн гол хэсэг бөгөөд зөрчил тэмцэл чөлөөтэй өрнөн хөгжих талбар юм.

Туйл: Зохиолын өрнөлөөр зөрчил тэмцэл алгуур жам ёсоороо хөгжсөөр цааш үргэлжлэх аргагүй болтлоо хурцдаж, дээд цэгтээ хүрэхийг өгүүлэгдэхүүний туйл гэнэ. Туйл өгүүлэгдэхүүний гол зүйлсээс хамгийн хурц, сэтгэл хөдөлгөм, анхаарал төвлөрүүлсэн хэсэг юм.

Тайлал: Зохиолын зөрчил тэмцэл өрнөсөөр туйлдаа хүрч, улмаар шийдэгдэж буй хэсэг. Тайлал зохиолын зангилаанаас шууд хамааралтай бөгөөд зохиолын утга санааг төгс болгож төгсгөдөг.

Төгсгөл: Зохиолын төгсгөлд баатруудын хувь заяа ямар болсон, зохиолч өөрөө хэрхэн үзсэн зэргээ илэрхийлсэн хэсэг.



Сурагчийн овог нэр:
.....

Эхэлсэн....онсар.....өдөр.....цаг
Дууссан....онсар.....өдөр.....цаг

Хичээлийн сэдэв: Зохиолын өгүүлэгдэхүүн бүтэц, хүүрнэлийн холбоо хамаарлыг тайлбарлах

Хүүрнэн өгүүлэгчийн мэдээлсэн орон, цаг, дуу хоолойг тодорхойлъя.

Алхам 1. Зохиол эхлэл, гол, төгсгөл хэсгийн өгүүлэгч болон гурван цагийн дүрслэлийг тодорхойлоорой.

	Эхлэл	Гол	Төгсгөл
Эшлэл	...Найман зууны тэртээх Жамухын шарил дээгүүр өнөөдөр талын болжмор жиргэж эх нутгийн ноён салхинаа гудайсан хялганын толгой гашуудалтайяа бөхөлзөнө.	...Монгол эрсийн нөхөрлөл, гунигт хагацлын тухай эмгэнэлт түүхийг өгүүлнэ. Олон аймгийн цуст тэмцэл талын язгууртнуудын өрсөлдөөн Тэмүүжингийн ялалтаар төгсөж байсан тэр жил...	...Найман зууны тэртээх Жамухын шарил дээгүүр эх нутгийн ноён салхи гунигтайхан хэсүүлчилж нөхрийн тухай үгсийг хялганын бутанд шивнэн эрин зуунд илгээнэ.
Хэддүгээр биеэс хүүрнэн өгүүлж байна вэ?			
Ямар цагийн утгыг зааж байна вэ?			

Алхам 2. Хүүрнэн өгүүлэгчийн мэдээлсэн эхлэл болон төгсгөл хэсэг зохиолд ямар үүрэгтэй орсон гэж бодож байна вэ?

.....
.....

Алхам 3. Дараах хэсэгт өгүүлэгчийн дуун хоолойн өнгийг тодорхойлж бичээрэй.

..хялганын толгой гашуудалтайяа бөхөлзөнө:

..Монгол эрсийн нөхөрлөл, гунигт хагацлын түүхийг өгүүлнэ:

...Дорно зүгт нар хаана манддагийг очиж үзэгтүн! :

..Баатар Жамухын сүүлчийн өчил гэрээсийг биелүүлж цус гаргалгүй үхүүлэгтүн! :

.....

...хаадын зарлиг ёсоор болж, мөнх тэнгэрийн таашаалд нийцэв.:

Өгүүлэгдэхүүний бүтэц холбоо хамаарлыг тодорхойлъё.

Алхам 1. Зохиолын үйл явдал хэрхэн эхэлсэн бэ?

.....

Алхам 2. Зохиолын үйл явдлын гол зөрчил яаж илэрсэн бэ?

.....

Алхам 3. Зохиолч хэрэг явдлыг хэрхэн дараалж, өгүүлэгдэхүүнээ яаж зохион байгуулсныг зураглан харуулаарай.

Алхам 4. Жамухын өчил өгүүллэгийн Өгүүлэгдэхүүний үйл явдлын бүтцийн дарааллыг гүйцээн бичээрэй.

№	Өгүүлэгдэхүүний бүтэц	Үйл явдал
1	Эхлэл	Олон аймгийн цуст тэмцэл Тэмүүжингийн ялалтаар төгсөж байв.
2	Зангилаа	
3	Өрнөл	
4	Туйл	
5	Тайлал	
6	Төгсгөл	Хаадын зарлиг ёсоор болж, мөнх тэнгэрийн таашаалд нийцэв.

Алхам 5. Эхлэл болон төгсгөл хэсгийн хүүрнэл, зохиолын өгүүлэгдэхүүн бүтэцтэй хэрхэн холбогдож буйг тайлбарлан бичээрэй. Ингэхдээ эхлэл болон төгсгөл хэсэг өгүүлэгдэхүүний бүтцэд ороогүйг анхаараарай.

.....

.....

.....

Алхам 6. Монголын нууц товчоо болон Жамухын өчил зохиолд Чингис хааны дүрийг хэрхэн дүрсэлсэнг харьцуулан үзээрэй. (200, 201-р зүйлийг дахин уншаарай)

Чингис хаан:

Зохиол	Жамухыг барьж ирсэн нөхдөд авсан арга хэмжээ	Жамухад тавьсан санал	Гаргасан шийдвэр	Хариу үзүүлж буй сэтгэлийн өнгө аяс
Монголын нууц товчоо				-X-

Жамухын өчил				
--------------	--	--	--	--

Бүлэг сэдэв: ӨГҮҮЛЛЭГ

Д.Нацагдорж “Ламбугайн нулимс”

Дүр: Уран зохиолд амьдралыг тусган гаргах аргыг дүр гэнэ. Дүр нь зохиолын үйл явдлын өрнөлийн бүхий л явцыг өөртөө тээн хадгалагч, хөтлөгч хэрэгсэл.

Уран сайхны дүр нь бодит ба хийсвэр шинжтэй байдаг.

Бодит шинж: Дүрийн дүрслэгдэж байгаа орчин, түүх, цаг хугацаа болох цаад дэвсгэр тал буюу амьдрал болно.

Хийсвэр шинж: Зохиолчийн ургуулан бодох бодлын үр дүн, дүр бүтээх арга маяг буюу туурвилзүйн тал юм.

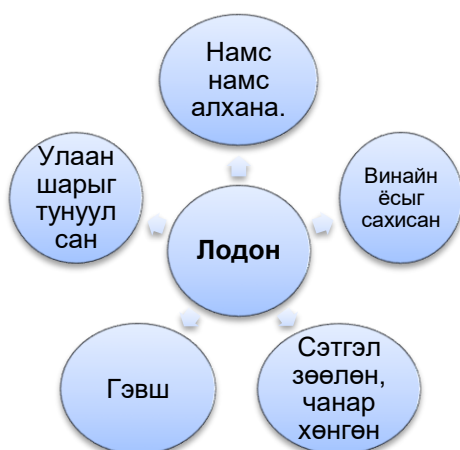


Сурагчийн овог нэр:

.....

Эхэлсэн.....онсар.....өдөр.....цаг
Дууссан.....онсар.....өдөр.....цаг

Хичээлийн сэдэв: Зохиолын бодит ба хийсвэр дүр нь утга санаанд хэрхэн нөлөөлж буйг тайлбарлах.



Алхам 1. Зохиолд Гэвш Лодонг тодорхойлсон үгсийн утгыг тайлбарлаарай.

Винайн ёс:

.....

Гэвш:

Улаан шар өнгөний бэлгэдэл:

.....

Дээрх дүрслэлүүдээс Гэвш Лодонг зан чанарыг тодорхойлоорой:

.....

Алхам 2. Гэвш Лодон Цэрэнлхам хүүхэнд “Зүүн хүрээнд хуралд очиж явнам. Энэ удаа амжихгүй. Өөр нэг ламыг залсугай” гэж хэлдэг. Гэвч бодлоо өөрчилсөн шалтгаан юу байв?

.....

.....

Алхам 3. Цэрэнлхам хүүхнийг дагаж явснаар зохиол өрнөх гол зангилаа болдог билээ. Тэгвэл дагаж явсан нь Гэвш Лодонгийн буруу юу эсвэл өөр хүчин зүйлс /Цэрэнлхам хүүхэн, тухайн үеийн нийгэм гэх мэт/-ийн буруу юу гэдгийг баримт гарган тайлбарлаарай.

.....

.....

.....

.....

Алхам 4. 1910-аад оны үед Монгол улсын хүн ам таван зуун мянга гаруй байжээ. Тэр үед Монголд 755 буддын сүм болон 12 мянга гаруй лам байсан гэж үздэг. Үүнд үндэслэн “Гэвш Лодон” дүрийн бодит шинжийг тодруулаарай.

Бодит шинж

Алхам 5. Цэрэнлхамын гадаад шинж болон зан чанарыг зохиолд хэрхэн дүрсэлсэнг түүж бичээрэй.

.....

.....

.....

.....

Алхам 6. Зохиолын эхлэл хэсэгт Лодон лам болон Цэрэнлхам хүүхний уулзах үеийг хэрхэн дүрсэлсэнг ажиглацгаая.

Дүр	Гэвш Лодон	Иүй Бай-хуа буюу Цэрэнлхам
Тодотгол	Орчлонт ертөнцийг хоосон хэмээх хүрдийг бясалгаж, винайн ёсыг сахисан	Урин тачаангуйн хурц илдийг боловсруулахын эрдмийг судалсан хүүхэн
Хэрхэн гарч ирсэн	Улаан шарыг тунуулсаар	Хар цагааныг гялбалзуулсаар
Хаанаас гарч ирсэн	Гандангийн наад хүр рүү	Баруун дамнуурчны шавартай гудамжнаас

Дүрслэлийн онцлогийг тайлбарлан бичээрэй:

.....

.....